SZÖRÉNYI LÁSZLÓ

SZENCI MOLNÁR ALBERT LATIN VERSEI

Két, egymással homlokegyenest ellenkező véleményt formált eddig a magyar irodalomtudomány Szenci Molnár latin költészetéről. Turóczi-Trostler József idevágó nézeteit többször is kifejtette. Csak a legnyomatékosabbat idézzük: „A nyelvcsere—érzületcsere jelensége olyan régi keletű, mint a latin nyelv mentesítő vagy közömbösítő szerepe, hiszen századok óta a kiválasztottak, beavatottak, az ezoterikusok titkos nyelve. Latinul sok minden természetesen hat, ami nemzeti nyelven a közfelfogásba ütköznék, vagy legalábbis az álszemérem tiltakozásával találkoznék." Majd számos világirodalmi példa felsorolása után, így folytatja: „A kálvinista teológus világi érdeklődése látszólag csak addig terjed, amíg a latin nyelv-határ, mintha nemzeti nyelven nem lehetne csak imádkozni, oktatni, zsoltárokat énekelni, átkozódni, bűnbánatot tartani. Ebben nagy része van a Biblia szellemének." Ezen fontos, sajnos nem eléggé kifejtett műfajelméleti megfigyelés után, így folytatja: „A sok helyett hadd említsek egyetlen, kirívó magyar példát. Szenci Molnár Albert akkor járt Heidelbergben és Strassburgban, amikor előkészítik és végrehajtják a német költészet reformját, magát a reformátort, Opitz-ot és baráti körét jól ismeri, *latin nyelvű, profán szellemű verseket ír, latin nyelvű antológiát szerkeszt,* világi érdeklődésének számtalan jelével találkozunk Grammaticá-jában, Dictionarium-ában, de egész magyar nyelvű életművében nincsen egyetlen világi mondat, amelyet öncéllal írt volna le." Végül így vonja meg a mérleget: „Az egész idő alatt mindössze néhány kísérlet történik a magyar-európai egyidejűség és stílus-megfelelés helyreállítására: Rimay szerény vers- és rímreformja, Szenci Molnár Albertnek az a törekvése, hogy a világi lírában szerzett verstani tapasztalatait Psalteriumában értékesítse."[1]

A másik vélemény Stoll Béláé, Szenci Molnár verseinek sajtó alá rendezőjéé: „Szenci latin versei nem haladják meg kora átlagos színvonalát. Valamennyi az alkalmi költészet műfajába tartozik."[2]

Mindahhoz, hogy közelebb juthassunk a Turóczi-Trostler által tételezett kétlakiság lényegéhez, mindahhoz, hogy tényleges értékük szerint ítélhessük meg e verseket, előbb merítenünk kell kissé Szenci Molnár életművének információkban leggazdagabb részéből, a különböző művei elé írott terjedelmes előszavakból. S mivel hogy az Európa—Magyarország szembeállítást nem csupán hányatott élete egyedi eseményeiben élte át, hanem mélyebb, kvázi történetfilozófiainak nevezhető szinten

[1] Turóczi-Trostler József: *A magyar irodalom európaizálódása.* = Magyar irodalom — világirodalom. Bp. 1961. II. k. 24—27., 37—39.

[2] *Szenci Molnár Albert Költői Művei.* Sajtó alá rendezte Stoll Béla. Bp., 1971. (RMKT XVII. sz. 6./444.) A továbbiakban e kiadványt *KM* rövidítéssel jelöljük). Megelőzőleg már Pirnát Antal leszállította e latin nyelvű működés értékét: „Néhány latin kiadvány, amely csupán a németországi humanista baráti környezet szórakoztatására s a mecénásaival való jóviszony ápolására szolgált." — *A magyar irodalom története* II. k. (1600—1772.) Szerk.: Klaniczay Tibor. Bp., 1964. 77.

is: vizsgáljuk tehát meg azt az ideológikus képet, amely Európa, illetve Magyarország történelméről ezekből az előszavakból kihüvelyezhető.

Dictionarium-ának Rudolf császárhoz intézett előszavát teljesen a patrónus manierista ízléséhez idomította. Obskurus mítoszt illeszt az elejére, Minerva és Mars anya-, illetve apanélküli születéséről, s ebből, kivonván a „sub cortice Poetico latentem rerum veritatem" — azt következteti, hogy a Fastiban megőrzött mítosz (ő ugyan Xenophónra hivatkozik) keresztény alapigazságokat fejez ki; a tudás imával és fáradsággal születik, — ez Vulcanus fejszéje, amely feltöri Jupiter koponyáját, hogy Minerva kiugorhassék; közvetlen az Atyaistentől — ez maga Jupiter — asszonyi mocskosság befolyása nélkül. Mint ahogyan a Szentírásból, Jakab apostol leveléből, illetve a Bölcsesség Könyvéből is bizonyítható. Bezzeg Mars, a háború nőtől született, megtermékenyítő férfi nélkül! A Júnónak — azaz az isteni kegyelem híján terméketlen Földnek — tanácsával segítségére siető Flóra istennőt váratlan fordulattal havi vérzésnek értelmezi, hogy Mars rettentő és ocsmány természetét még jobban kiemelje. Pliniusból rögtön sorakoztatja is a példákat a menses szőlőt, gyümölcsöt hervasztó, rothasztó, vasat rozsdásító hatásáról. Mint ahogy a háborúban is fölprédálják a mezőt, kertet, szőlőt. Gyermekkorában látta is ezt a szikszói mezőn. A világtörténelem tehát két elv, a háború és a béke alternatív megvalósulása. Rudolf minden magasztalást megérdemel, mert a békét óvja és támogatja. A béke teremti és tartja fenn a kultúrát és Rudolf jogara alatt Germánia virágzásában mintegy Graecia éled újjá. Most vastag hízelgés következik: a császár gyűjtőszenvedélyét cirógatva, mint a kultúra felsőfokát ünnepli a legnagyobb emberi találmányt, az *órát*. Meg is említi több fajtájukat, kiemelve azt, amelyet zsebre is lehet tenni. Ami már most az ő szótárát illeti, az az özvegyasszony filléréhez hasonlít, míg Rudolf természetesen az Istenhez, aki az ilyen csekély adományt is elfogadja. Félix Würtz bázeli orvos, a minap a császár Magyarországon, a török elleni harcokban megsebesült katonáinak írt hasznos seborvosló könyvet, az ő könyve pedig majd a Magyarországon, a török iga alatt nyögő múzsák sebeit gyógyítja. Ereje szerint hozzájárul tehát a császár békés kultúrprogramjához.[3] A másik ajánlólevél, amelyet a hazai mecénásokhoz, Báthory Istvánhoz és Rákóczi Zsigmondhoz intézett, már a magyar történelmet magát állítja világtörténelmi össze függésekbe. Menten minden manierizmustól, a humanisták megszokott értekező modorában.[4] Magyarországot régen rengeteg nép birtokolta; Isten kegyelmesen, mint a zsidókat Egyiptomból, kihozott minket Scythiából, a csodaszarvas útján; ám a maga igaz ismeretével nem ajándékozott meg minket addig, amíg övéit e néppel, mint valamely véres ostorral, meg nem fenyítette és az egész keresztény világba rémületet nem ültetett. Megrázó szavakkal festegeti a pogány magyarok pusztításait és Turóczi nyomán elégtétellel jegyzi meg, hogy az annyi embert véresen elpusztító Attila király végül is saját vérében fulladt meg. Ám ezek után a rablócsorda hirtelen, isteni kegyelem folytán, a kereszténység védőbástyája, fala lett! Enea Silviot használja fel e toposz fejtegetésére. Középkori királyaink, Géza, István, Jeruzsálemi Endre, szent apostolok és vitézek. Védőbástyai mivoltunk honorálására kaptuk Rómában a Szent Péter melletti vendégházat és a Santo Stefano Rotondo-t (itt

[3] Ld. KM 451—455. A Xenophónra való hivatkozás hibás, hiszen Arész, azaz Mars apa nélküli különös születésének története csak a rómaiaknál maradt meg. Vö.: Karl Kerényi: *Die Mythologie der Griechen I.* Die Götter- und Menschheitsgeschichten. Zürich, 1964. 149. Az Ovidius-hely: *Fasti* V. 229—258. A mitológiának manierista módon torzított értelmezésére Rimayból hoz példát Bán Imre: *A magyar manierista irodalom.* ItK 1970. 459—460. A protestáns ortodoxia viszont éppen fellépett az antik auktorok és a mitológia ellen! Vö. Keserű Bálint: *Újfalvi Imre és az európai „késő-humanista ellenzék".* A. Univ. Szeg. Acta Hist. Litt. Hung. tom. IX. Szeged, 1969. 38. (kül. 91. j.)

[4] Ld. KM 458—463. Az előszó műfajáról ld.: Richard Kopp: *Die Präfatio im lateinischen Schrifttum der Reformationszeit.* München, 1958.

naplója tanúbizonysága szerint maga is járt). A középkorban a magyarok a Szent Szűz után leginkább az őseiknek gondolt, betlehemi háromkirályokat tisztelték; Váradon aranyszobruk is volt. A középkori idillt azonban megzavarta a török. Mi az oka? „Haj de bűneink miatt gyúlt harag kebledben". A Kölcsey Himnuszában lecsapódó történelemszemléletnek egyik legfontosabb forrását[5], Enea Silvio eddig kellően figyelembe nem vett 78. epistoláját, (Ad legatos regni Hungariae) közli Szenci Molnár, majdnem teljes terjedelmében. A magyarok hajdan dicsők és erősek voltak, négy tenger mosta a hét országot egyesítő birodalom határait. Mostanra azonban szinte minden dicsőségük elenyészett. Mi okozhatta ezt? Hiszen az ország bőséges természeti erőforrásai és lakói jelleme változatlanok. „Sunt fortasse nonnulla peccata, quae Deus punire volt, quemadmodum in veteri Testamento factum nonnunquam legimus". Tehát, ha valami tévedés esett, azt a kegyesség műveivel szorgosan ki kell javítani, hogy az isteni felség megkönyörüljön. Különben is, Lactantius szerint, az Isten gyermekeiként bánik az emberekkel, ha kell meg is fenyíti őket. „Cum autem regnum vestrum Deus multis plagis afflixerit, signum est, quia vos amet et salvos esse desiderat". Ime, a humanista Enea Silvio gondolata teljességében tartalmazza mind a későbbi protestáns-magyar, mind a katolikus magyar (jezsuita) történelemszemléletet. Persze, később a két fél mindegyike a másikban látta Isten haragjának okát és magában a harag eszközét. Magyari történelemszemlétetéhez a németországi török-irodalom tulajdonképpen e Piccolomini-féle nézet applikált változatát juttatta el.[6] Szenci Molnár további érvelése során csak azért hozza fel Mátyás példáját, hogy magyar megfelelőt állíthasson a szintén nyelvművelő Nagy Károly és I. Rudolf mellé. Immár nekünk is kötelességünk a görögökhöz és latinokhoz hasonlóan kiművelni nyelvünket és irodalmunkat. Ebben vár a mágnásokra vezető szerep.

Rudolf császár számára tartogatott érvelésében nincs helye a providenciának: a világtörténet két elv küzdelme, az ember feladata a jó, a béke és tudomány segítése, Isten megismerése ima és tudás útján lehetséges. A Biblia ugyanolyan igazságokat tartalmaz, mint a görög mitológia, azonban mindketten kulccsal, a szimbolikus értelmezés kulcsával nyilnak. Nyilvánvaló, hogy Szenci itt nem csupán stilusában, hanem gondolataiban is tesz engedményeket a manierizmusnak.[7] Ami a másik ajánlást illeti: a kereszténység felvétele előtti magyar történelemre vonatkozólag nem a magyar, hanem a nemzetközi Attila-szetereotípiát fogadja el, és így Isten ostorából véres zsarnok lesz, a kereszténység felvétele pedig ebben a beállításban humanisztikus-kulturális lépés; a kereszténység kiteljesedése is azonos a kulturális kiteljesedéssel és haladással, a kijavítandó „bűnök" pedig homályban maradnak, semmi esetre sem azonosíttatnak a katolicizmussal, sőt, a katolikus középkor elismerést nyer.[8]

És mit ír Bethlen Gáborhoz idézett ajánló levelében, a Lexicon Latino-graeco-ungaricum elé, 1621-ben? „A mi magyar nemzetünknek Attila király szerezte a hadi

[5] A Hymnusz eszmetörténeti előzményeiről ld.: Mészöly Gedeon: *Kölcsey Hymnusa és a Hymnusz Kölcseyje*. Szeged, 1939.; valamint *A Hymnusz költője*. Tanulmányok Kölcseyről. Szerk.: *Lukácsy Sándor*. Nyíregyháza, 1974. (Különösen *Csorba Sándor*, *Takács Péter* és a sorok írójának tanulmányát, 11—29).

[6] Vö. Turóczi-Trostler József: *Az országokban való sok romlásnak okairól*. — *Forrástanulmány Magyari István könyvéről*. = Magyar irodalom—világirodalom. Bp. 1961. I. k. 150—166.

[7] Vö. Klaniczay Tibor: *A reneszánsz válsága és a manierizmus*. = A múlt nagy korszakai. Bp. 1973. 258. skk.

[8] A kétféle Attila-képről ld.: Eckhardt Sándor: *Attila a mondában*. = Attila és hunjai. Szerk.: Németh Gyula. Bp. 1940. 143—216. és e sorok szerzőjétől: *A jezsuiták és a magyar honfoglalási epika fordulata*. = Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk.: Szauder József—Tarnai Andor. Bp. 1974. 568. skk.

virtus örökkétartó dicsőségét fegyverrel és katonai vitézséggel. Ha lett volna Homérosza, vagy más alkalmas írója, akkor tetteinek leírása a legmegénekeltebb királyok dicséretét és magasztalását is felülhaladná." A továbbiakban hosszan szól csatáiról, hódításairól, sőt, a Suidas milánói anekdotáját Hieronymus Wolffal úgy interpretálja, hogy Attila egyenesen műpártoló volt, mert a trónoló római császárokat ábrázoló freskót úgy festette át, hogy ő ül a trónon és a császárok zsákkal hozzák elé a kincset, valamint mert a hízelgő kalábriai költőt elégettette.[9]

Ezután következik a műpártolók sorában Mátyás király, majd Bethlen, aki mindenben hasonlít Mátyásra, hiszen az cseh királylányt vette el, ő cseh királlyal szövetkezett, az a haza ellenségeit megverte és a hon határait kitágította; ő a vérszopó bálványimádókat, akik a haza üdve ellen áskálódtak, megfutamította stb. A vallási türelem tónusa eltűnt, hiszen közben kitört a háború. Mars hiába született havivérből, úgy látszik ismét a magyarok védőszelleme; Attila nem rút zsarnok, hanem a világ dicsősége; a kultúra nem cél, hanem eszköz. Hogy a humanista céloknak felekezeti okokból fordított hátat, az teljesen nyilvánvalóvá lesz 1624-es, szintén Bethlenhez intézett ajánlásából, amelyet Kálvin Institutio-ja elé illesztett. Prédikációs modorban, alaptextust választ: *az Isten sem siet, sem feled*, s ezt applikálja a természetesen Bethlen tevékenységében kicsúcsosodó — magyar történelemre. Isten kihozott minket Scythiából, ám mint ahogy a zsidók negyven évig bolyongtak a Sinai félszigeten, „a mi nemzetségünket is ... legkésőbben juttatta az ő Fiának esmeretire, és elsőben az sok babonasságnac mint egy sűrű köde és temerdec fellyege által." A középkor itt Szűz Máriával és az egyenként felsorolt szentekkel együtt babonás tévelygéssé silányul. No de „végre hogy ... a mi atyáinknak idejében" Isten Zwingliust és Luthert támasztotta, „alig találtatott egy Nemzetség, az mellyel az ő tudományának drága kincsét bővségesben közölte volna". „Tanácsolták jóllehet az Pap Urak és Pispökök az Ifjú Lajos királynak, hogy fegyverrel s' tüzzel állana ellenec az Euangelium hirdetőinek, és őket az Országbul tellyességgel kitörlené, de minden kegyetlen tanacskozásoknak vége szakadt az Mohácsi mezőn. Mert Nincsen tanács az Ur Isten ellen." Scultetus tanait is igen ajánlja a nagyszombati olvasóknak, mert ezekkel védhetik meg magukat a (Telegdi nevével fémjelzett) katolikus ellenvetések ellen, hogy „még az Isten az Török által hozza ide bé az Evangeliomi Tudományt, mert ez Eretnekek az ő hazugságokat Evangeliomi tudománynak nevezék." Szenci Molnár azért háborodik fel ezen a kijelentésen, mert eretnekeknek nevezik őket, és nem azért, mert a törökök itt hittérítő funkcióban szerepelnek, hiszen „az Ur Isten az ő igazságát *ellenkező eszközök* által is ki tudja terjeszteni."[10] Aki ilyet le tud írni, semmiképpen sem nevezhető humanistának, mert különben ez a szó elveszíti az értelmét. A vakbuzgó felekezetiség direkt polémiákban való hangoztatása elől többnyire valóban kitért, de fordítói és kompilátori tevékenységében a dühödt türelmetlenség néha komikus példáit is föllelhetjük.[11] Analecta Aenigmatica című gyűjteményében ilyen találóskérdéseket olvashatunk: Mi magasabb az Istennél? Válasz: a gaz pápisták szerint a koronája. Ugyanígy: Mi szélesebb az Istennél? — A rút bálványimádók szerint, akik képeket készítenek az Istenről — a köpönyege.[12] Épületes versike olvasható arról — kéziratból közölt vágáns-dal alapján — hogyan akart elcsábítani egy elvetemült apáca egy erényes keresztyén ifjút, aki végülis meggyő-

[9] Ld. KM 493—495.

[10] Ld. KM 487.

[11] Ezt már a szemére hányta Hermann Antal: *Szenczi Molnár Albert 3 problematikus müve.* Figyelő, 1887. 326.

[12] *Analecta Aenigmatica...* In: Sylloge Variorum Aenigmatum ad Sphingem Heidfeldi... Herbornae Nassoviorum, 1612. 106. skk.

zi a következetesen vetkőző zárdaszűzet, hogy még meztelenül is befedi a fogadalom leple, így a nász nem lehetséges.[13]

Vizsgáljuk meg tehát latin verseit, hogy valóban megtalálható-e bennük az európai távlat, szemben a hazai piacra szánt szűkkörű felekezetiességgel? Vagy nem egyebek-e csupán, mint az újra ancilla theologiae-vá alázatosodott philosophia, illetve philologia bátortalan melléktermékei? Egyetlen nagyobb kompozíciója a görög címet viselő *ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ ΤΟΝ ΕΠΤΑ ΣΟΦΩΝ*. 1599-ben írta, de reprezentatív darabként fölvette *Lusus poetici* c. antológiájába is.

Jelenleg nem dolgozhatom fel ennek az antológiának igen heterogén anyagát, és rendkívül szétágazó problematikáját.[14] Közbevetőleg szólnék róla csak néhány szót. Az antológia címében szereplő „lusus" kétértelmű terminus. Mint ahogyan Yates kisasszony kitűnő rózsakeresztes-monográfiájában megvilágította — az Andreae sokáig félreértett „ludibrium" szava kapcsán — a későreneszánsz hermetikus, kabalista, mágikus, misztikus irányzataiban a „ludibrium" komoly jelentést nyer, a rejtett igazság, az „aenigma divina" dramatikus-jelképes, megszabott szabályok szerint lejátszódó megnyilvánulása lesz. Yates[15] értelmezése szerint a rózsakeresztes mozgalom, enigmatikus-játékos manifesztumaival az Anhalti Keresztély vezetésével alakult nagy protestáns „jezsuitizmus" fedőszerve volt, amely nem kisebb célt tűzött maga elé, mint Pfalzi Frigyesnek a cseh trónra juttatásával a katolicizmus rohamának megállítása, majd megtörése. Szenci Molnár *lusus*ainak egy része kétségtelenül a „ludibrium" fenti jelentésével rokon jelképes politikai szatíra körébe tartozik: elsősorban Ulrich von Hutten híres *ΟΥΤΙΣ — NEMO* c. verse, vagy a névtelen szerzőtől származó — talán a bolognai Mercurio Liberale által írott — *ΑΠΟΘΕΩΣΙΣ ΚΑΙ ΟΥΔΕΝΩΣΙΣ* Nihili Utopiensis. Az antológia jobb darabjai a legbensőbb rudolfinus körökhöz tartozó wachenfelsi Johann Matthaeus Wackher császári tanácsos sugallásának köszönhetik bekerülésüket. A többi szinte a véletlennek, így Rem Omniája, amelyet Molnár tiszteletére írt, s a szerkesztő hozzá függesztett versei, amelyek a „lusus" „formajáték" értelmét valósítják meg. Ismét külön csoportba tartoznak a humanista encomium-műfaj megkésett képviselői, amelyek a Turóczi-Trostler József által a Laus podagrae-val kapcsolatosan ismertetett nagy család tagjai.[16] Ilyen a Lukianoszból fordított Laus muscae és a Laus ebrietatis, az eddig csupán Sylvester grammatikai működésével kapcsolatban emlegetett Christophorus Hegendorphinus műve. Megint külön szín a Thomas Lansius védő és vádoló nemzetkarakterológiai beszédeivel szerény rokonságot tartó Lusus in Europae nationes, Cornel Kilian verselménye. Csakhogy míg Lansius magyarokat támadó beszédében például komoly éllel hányja fel a nemeseknek, hogy kegyetlenül elpusztították Dózsát, addig Kilian szemrehányásai egy-egy nemzettel kapcsolatban — amelyek sorában különben a magyarok nem szerepelnek — kimerülnek abban, hogy például a svédek durvák, büdösek és részegesek, az olaszok meg túlságosan is szeretik a nőket.[17]

[13] A dal szerzője ismeretlen francia a XII. századból, a Molnár Albert verziója pedig — amelyben az apáca végül lemond a csábításról — csehországi variáns. Vö.: Giuseppe Bonelli: *Una lezione di più del „De iuvene et moniali"*. Classici e neo-latini, Aosta. II. (1906.) No. 1. 30—31.

[14] Turóczi-Trostler József már nem tudta beváltani ígéretét, hogy feldolgozza az antológiát: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben.* = Magyar irodalom—világirodalom. Bp. 1961. II. k. 135. skk. Vk. Havas László: *Szenczi Molnár Albert antológiájának keletkezéstörténete.* ItK. 1962. 339—341. (Tartalmi vizsgálatokba nem bocsátkozik.) A könyv mikrofilmje az MTA Könyvtárában található (1933./III. jelzet).

[15] *Frances A. Yates: The Rosicrucian Enlightenment.* London—Boston, 1972.

[16] Az ironikus dicséret forma (enkomium) és a laus podagrae. — Magyar irodalom—világirodalom. Bp. 1961. I. k. 139—145.

[17] Hegendorphinusról ld. Turóczi-Trostler József: *A magyar nyelv felfedezése.* i. m. I. k. 35.

Eddig nem volt ismeretes, hogy Szenci Molnár ezen antológiában egy heidelbergi kéziratból kiadta és lefordította a Hieroklész püthagoreus filozófusnak tulajdonított tudós-csufoló anekdotákat, „filoszvicceket".[18] Előszavában azzal indokolja vállalkozását, hogy a diákok, tudósok (scholastici) fajtája kibírhatatlanul pedáns, a csiszoltabb udvari modorra teljesen képtelen, olyan, mint a parasztok, pedig csak az udvar ad műveltséget. Csupán könyveikbe temetkeznek és az égre ügyelnek, a világi dolgokban pedig teljesen járatlanok. Elrettentő példát kíván tehát ezen egyetemi nép elé állítani ógörög vicceivel, amelyek a scholasticusok ostobaságát és pedantériáját gúnyolják. Mutató a viccekből: a tudósnak meghal a kisfia. Nagy tömeg gyűlik össze a temetésre, s a gyászoló apa szégyenkezik, hogy ily nagyszámú érdeklődőnek csak egy kis halottat tud felmutatni. Verebet akar fogni; tehát megrázza a fát és széttárt köpennyel alá áll. Meghal egy barátjának az ikertestvére: a kondoleálásnál érdeklődik, hogy ő halt-e meg, vagy a testvére. Bocsánatot kér az orvostól az utcán, hogy éppen nem beteg stb. A függelékben grammatikai magyarázatot kapunk a görög szöveghez, valamint ókori és humanista görög és latin szerzőktől összeválogatott szatirikus portrékat a tudósokról. Szerepel köztük Sturm is. Olvashatunk egy csípős epigrammát Johannes Renanusra, Regner Borels friz költőtől: a „Renanus" névből az „urina"-val kapcsolatban érdeklődő anagramma kerekedik, mellékelve kapunk mindjárt egy vizelet-elemző orvosi táblázatot. Gyergyai Albert ír Villonnal kapcsolatban a középkor óta az egyetemeken tenyésző és nyilván örökéletű szubkultúráról: belterjes gúny, fölény és trágár önirónia jellemzi ezt a diákköltészetet.[19] Adott esetben — gondoljunk az Übü királyra — a diáktréfa világirodalmi érvényű lehet. Szenci Molnár versei azonban — s ezzel visszatérünk a színvonalas szerkesztőtől a 7 bölcs költőjéhez — a derék középszer unalmas képviselői.

Bruno Snell külön könyvben és több tanulmányban dolgozta fel a *hét görög bölcs* nevéhez kapcsolt gnóma-irodalmat a kezdetektől Bizáncig.[20] Szenci Molnár a maga 7×7-as kompozíciójában leginkább a pseudo-Ausoniushoz kapcsolódik, noha ennek szövegét nem hasznosította; szótára elé illesztett, Henricus Smetius alapján készített auktorjegyzékében azonban szerepelteti, s Thales nevénél közöl is belőle egy sort.[21] A hét tanulótársat csupán formálisan azonosítja a hét bölccsel,

---

Lansiusról uő.: *Szenczi Molnár Albert Heidelbergben.* Uo. II. k. 139. skk. Lansius forrásai Dózsáról: Paulus Jovius, Hist. lib. 13. és Gas. Ens. Rer. Hung. lib. 4. Ld.: Thomas Lansius: *Consultationis de principatu inter provincias Europae editio secunda.* Tübingae, 1620. 579—580. Kilian disztichonjai az antológiában: Lusus in Europae nationes. 62—70.

[18] *ΙΕΡΟΚΛΕΟΥΣ φιλόσοφου 'Αστεῖα* Hieroclis Philosophi Facetiae. De priscorum studiosorum dictis et factis ridiculis, Nunc primum editae Cum notis et Variis variorum auctorum characteribus, et notationibus Scholasticorum. 146—171. Molnár az előszót Heidelbergben (Myrtelleti) írta. (mikor?!) Hieroklészről vö.: Luigi Casiello: *Le facezie di Jerocle e di Filagrio tradotte del greco per la prima volta.* Torino, 1906. és Ritoók Zsigmond: *Régi görög hétköznapok.* Bp. 1960. 118., 130—131. — A késői szofista viccgyűjtemény, amely *Philogelósz* címen közismert, tkp. 264 viccet tartalmaz, tematikus elrendezésben. Az 1—103. és a 253—257. vicc irányul a „szkholasztikoi", eredetileg a szofistákkal szembenálló jogászok ellen. Az eddig ismert (teljes) editio princeps: M. Freher, 1605. Ld.: Christ—Schmid—Stählin: *Geschichte der griechischen Literatur*—II. Teil, 2. Hälfte. München, 1924. 1049—1050.

[19] François Villon *Összes Versei.* Bp. 1958. Szerk. Szegi Pál. 36. skk. Azonban vö. Werner M. Bauer: *Die „Akademielandschaft" in der neulateinischen Dichtung.* Euphorion: 63, (1969.) 40—53. (A középkori — s majdan ortodox protestáns — egyetemektől *különböző* igazi humanista akadémiai költészetről).

[20] Bruno Snell: *Leben und Meinungen der Sieben Weisen.* Griechische und lateinische Quellen erläutert und übertragen. München, 1943. Vö. uő.: *Zur Geschichte vom Gastmahl der sieben Weisen.* = Gesammelte Schriften. Göttingen, 1966. 115—118. Szenci Molnár a *Dictionarium Latino-Ungaricum* el szavában (1604) a kevés, általa ismert lexikai előmunkálat közé sorolja a Debrecenben kinyomtatott „Dicta Catonis et Sapientum"-ot is (ld. KM 456.)

[21] „Thales: ...Egy az Hét Görög Bölcsekközül. Aus. Mileti fuisse Thales vadimonia alumnus."

nem formál jellemképeket, mint az igazi Ausonius hasonló műve, a lapos, krisztianizáló frázisokkal megszelídített moralizálás szintjén marad. A jelmondatokban — amelyeknek görög eredetijét nem találtam, valószínűleg ezek is tőle származnak — megadott lehetőségeket általánossá tágítja: tulajdonképpen még a „ne bizz a kezesben" szarkasztikus jelszava is az arany középutat ajánló jellegtelen mondássá szürkül, s a *οἱ πλεῖστοι κακοί* Beecknek ajánlott, Biastól származó pesszimista bölcseletét is — nyelvi átformálással — *Τούς πλέονας κακίους δε Βίας απέφηνε Πριήνευς* — Plena malorum cuncta — biblikusan keresztyénivé szelídíti.[22] Pedig lett volna lélektani alapja a karakterformáláshoz, hiszen pár hónappal a versben ünnepelt ifjak vizsgatétele előtt esett szerelmi bánatból eredő őrjöngésbe, s képzelte egy részükről, míg őrizték, hogy ördögök, a többiről, hogy angyalok. Ám az egy hetes bilincs-kúra a hercegi kórházban kigyógyította.[23] A $2 \times 7 = 14$ soros corollarium érdekes módon sorolja fel, hogy milyen hatalmas ereje van a hetes számnak; hét a planéta, hét napig tartott a világ teremtése, hétszer szól a kürt János Jelenéseiben, hét a Nílus torkolati ága, hét a világcsoda, hét halma van Rómának, hét választófejedelme a birodalomnak.[24] A többi efféle titkot utalásba utasítja: Simon Steniusnak az Oratio de quaternario et septenario numero c. műve fejtegeti a számok misztériumait. Stenius e művéhez egyelőre nem tudtam hozzáférni, rábukkantam viszont más magyar kapcsolatára: a kálvinizmusa miatt egy ideig elűzött s Heidelbergbe csak Frigyes uralomrajutásakor visszahívott retorika és poétika-professzor egy évvel korábban 1598-ban, dékánként Szenci Molnár Albert tanulótársának, Thököly Istvánnak ajánlotta a 37. és 51. zsoltár kötetlen görög hexameterekben készült fordítását.[25] Nem véletlen, hogy Molnár főleg ezzel, a hét bölcsről készült versezetével akart kitűnni antológiájában: a későreneszánsz áramlatok között előkelő szerepet játszott számmisztika valamelyes érdeket biztosított neki a gyűjtemény többi darabja mellett.

[22] A görög eredeti pesszimista moráljára ld. Barkowski: *Die Sieben Weisen.* PRE II. Reihe 2. Bd. Stuttgart, 1923. 226.

[23] Dézsi Lajos: *Szenczi Molnár Albert.* Bp. 1897. 171—172. Vö. *Szenczi Molnár Albert Naplója, levelezése és irományai.* Közreb.: Dézsi Lajos. Bp. 18918.25. (A továbbiakban: Napló).

[24] Ezen adalék forrásául „Chron. Carion."-t jelöli meg. A Sárospataki Nagykönyvtárban használtam a következő kiadást: *Chronicon Carionis expositum et auctum multis et veteribus et recentibus historiis, in descriptionibus regnorum et gentium antiquarum...*, a Philippo Melanthone et Casparo Peucero. Witebergae, MDLXXII. (A többi „hetes" feltüntetett forrása közismert auctor.)

[25] PSALMI XXXVII. & LI. Graecis versibus redditi à SIMONE TRENIO Lomacensi Academiae HEIDELBERGIENSIS iterum pro tempore Rectore. HAIDELBERGAE, Typis Christophori Leonis, & Iohannis Lancelloti. — Anno CHRISTI M. D. IIC. (A bp.-i Egyetemi Könyvtárban jelezte: Aa. 4^r 299.) A 4 számozatlan levélből álló füzet címlapjának hátoldalán olvasható az ajánlás: GENEROSAE SPEI ET INDOLIS ADOLESCENTI STEPHANO THEOKELIO Baroni Vngaro. Salutem dicit SIMO STENIUS Acad. Heidelbergiensis pro tempore iterum Rector. HEri in Concione cum perquam appositè, Generose BARO, dicta quaedam ex Psalmis 37. & 51. citarentur, recordatus sum versuum meorũ quib. utrumq_3 reddidi. Statim igitur domum reuersus inter chartulas meas latitantes quaesiui ac inuentos pellegi, cumque non viderentur indigni, qui communicarẽtur cum adolescentib. piis & Graecae linguae studiosis, facile passus sum eos inprimi, praesertim cum psalmorũ alter praeclaredoceat, quid in sua cuiq_3 nostrũ vocatione agendũ sit, ne ex impatientia et impiorũ prosperitate vel Deo ipsi respõsemus, vel in pietatis & virtutis culti negligẽtiores fiamus: alter pulcerrimã formulam praescribat, quae resipiscentes vti possint, tum ad Deũ, peccata sua confitendo, tum ad homines, consolando lapsos & erudiendo deducendoq_3 ad vias Domini vt ad ipsum conuertantur. Tibi autem GENEROSE BARO, versiculos hosce dedicare volui, quem scirem & pietatis flagrare studio, & in Graeca lingua addiscenda eam fecisse progressionem, vt tuo prope: modum Marte assequi queas sensum eorum, quae Graecè siue in soluta siue in ligata oratione exponuntur. Vale. Dab. prid. Non. Quint. An. CICIC XCVIII. — Steniusról és Thökölyről vö. Dézsi. i. m. 34., 72., 75., 78., 80—81. Íme, újabb ösztönzés azon hatások sorában, amelyek Szenci Molnárt föltehetőleg zsoltárfordításra bírták!

Ezen a ponton kell kitérnünk egy percre Szenci Molnár föltételezhető kapcsolataira nem-ortodox körökkel, nem-ortodox eszmékkel. Egyelőre csak sejthetünk ezt-azt, hiszen a később Pápai Páriz Ferenc tulajdonába került „Loci communes", azaz *Ταμεδίον* c. jegyzőkönyv, amelyben Molnár alkímiáról, boszorkányokról, varázslatról, pikáns esetekről, Bocaccio-olvasmányairól jegyezgetett, egyelőre csak Dézsi Lajos utalásaiból ismert és ezidőszerint hozzáférhetetlen, hiszen Marosvásárhelyt van.[26] Az eredeti cím gyanús, lehet hogy csupán prédikációihoz gyűjtött nyersanyagot. Egyelőre eldönthetetlen, hogy vajon ortodox módon viszonyult-e a démonológiához és hasonló kérdésekhez. A számmisztika az egyetlen halvány nyom Molnár Albert életművében, amely az Arisztotelésszel szembeforduló, a divinizált természetet valló és a kabbalát rendszerükbe építő rózsakeresztesek irányába *is* mutat*hat* — felelősséggel nyilatkozni erről azonban egyelőre nem lehet. Az életrajzi egybeesések igen merész föltevésekre jogosíthatnak: Herepei János már le is írta a Prágai András birtokában volt, rózsakeresztes Theologo Philosophicus-szal kapcsolatban, hogy az nem kerülhette el Szenci Molnár figyelmét sem, hiszen Oppenheimben éppen ott-tartózkodása idején adták ki.[27] Eszmei fővonalában mindenesetre megingathatatlan református teológus. Természettudományos érdeklődése azonban tényleg a furcsára, a rejtélyesre, a természet csodáira irányult: a Lusus poetici-ban közli Michael Piccart 1604-ben mondott beszédét, amelyben szó esik mindenről, a fókáktól az aranytermő folyókig, ám mindebből semmiféle misztikus rendszer nem bontakozik ki: pedáns antikvárius leltár az egész. Másrészt viszont érdeklődik Albertus Magnus, a rózsakeresztesek által újrafölfedezett „mágus" és filozófus iránt: megtekinti szobrát és birtokolja Arisztotelész-kommentárát. Említi ugyan Arkhütászt, a szintén „mágussá" nyilvánított rózsakeresztes „szentet" is — ám teljesen toposzelőírta formában.[28]

Még három verséről érdemes szót ejteni: ezek ún. „technopaignion"-ok, egyik a Heidfeld tiszteletére írott Cubus, a másik kettő a Rem idilljéhez függesztett két Omnia. A Cubus Optatianus Porphyrius, e Nagy Konstantin korabeli költő módszerével készült (Smetius nyomán említi is ezt az auctort szótárában), a kidolgozás alapjául szolgáló tétel viszont, hogy ti. a becsületes embert négyszögletűnek, quadratusnak nevezik — a strassburgi baccalaureusi vizsga próbatételei között szerepelt. Optatianust 1596-ban adták ki nyomtatásban. Németországban majd a nürnbergi költőiskola karolja fel igazán, immár német nyelven (1640 körül). Hellénisztikus mintákat követő képversei latinul a legtöbb utánzót Nagy Károly korában ihlették. Különösen érdemes felfigyelnünk Krisztus-monogrammot kirajzoló verseire — Julow Viktor Balassi-tanulmánya után.[29]

Többi latin verséről nem szólok részletesen. Alkalmi zöngemények, az ortodox vallásosságot és a művelődési igényt összekapcsoló bíztatások. Kiadatlanok, illetve

[26] Ld. *Napló*, 245[2].

[27] *Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez* I. Polgári irodalmi és kulturális törekvések a század első felében. (Herepei János cikkei). Bp.—Szeged, 1965. l.) (Szenci Molnár Albert pártfogoltjai a heidelbergi és a marburgi egyetemen. 104.: a pfalzi fejedelemség, mint polgári törekvéseknek is otthont adó központja az európai katolikusellenes frontnak. 2. Prágai András emlékei. 114—115.: a rózsakeresztes kiadványok.

[28] Piccart: *De Lusibus Magnae rerum parentis NATURAE.* (Lusus poetici, 76—95.); a divinizált természettudományról ld. Yates, i. m., kül. 95—96.; Albertus Magnusról uo. 76. és *Napló*, 26. és 404.; Arkhütaszról Yates, i. m. 76. és *Napló*, 430.

[29] Vö. Hellmut Rosenfeld: *Figurgedicht.* = Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte.[2] I. Bd. Berlin, 1958. 461—462. A Krisztusmonogrammos verseket ld.: Optationus Porfyrius: *Carmina.* Ed.: *E. Kluge.* Leipzig, 1926. (Ezúttal is köszönetet mondok Tarnai Andornak, aki e költő műveire figyelmeztetett.) Vö. Julow Viktor: *Balassi Katonaénekének kompozíciója.* ItK 1972. 640—652.

elkülönítetlenek a Kovács József által fölfedezett versein kívül a Sphinx-függelékbe szőtt és előszavaiban elszórt különféle versek (számuk mintegy 15—20).[30] Bővelkedik megható önéletrajzi vonatkozásokban a Rittershausen kérésére írott, Douza halálát sirató elegidion, amely voltaképpen epistola, disztichonokban.[31]

Ha tehát „igazságot" akarunk tenni Turóczi-Trostler és Stoll állítása között, azt mondhatjuk, hogy e költemények *kisebb* része annak a törekvésnek dokumentuma, amellyel Szenci Molnár Albert megpróbált korszerű, németországi litterátus barátai által értékelt költészetet létrehozni. Ez azonban lényegileg nem sikerült neki, legmagasabb rendű tevékenysége ezen a téren nem a költészet művelésében, hanem a Dornavius nagy antológiája által továbbélő Lusus poetici szerkesztésében nyilvánult meg. [32] A számmisztikába és egyéb nem-ortodox, a költészet művelését viszont elősegítő irányzatokba a formai jegyek felszínén túl világnézeti korlátoltság, teológusi elkötelezettsége miatt nem tudott behatolni. Turóczi-Trostler tetszetős képe semmiképpen sem igaz: Molnár Albert „európai" fele semmiképpen sem áll szemben a „magyarral". Amit Európából fel tudott fogni, azt egyházilag elkötelezett műveibe bele is foglalta. Legszerencsésebb zsoltáraiba. De sajnos, prózafordításaiba is. Azt a Scultetust is, aki Pfalzi Frigyes oldalán tartott diadalmas prágai bevonulása után rögtön a képromboláson kezdte áldásos tevékenységét. Elvakult kálvinista teológikus történelemszemléletét Szenci Molnár pedig — sajnos — éppen ettől a Scultetustól vette és alkalmazta a magyar viszonyokra. Ezt a „történetfilozófiát" pedig már Lessing megsemmisítő erővel bírálta.[33]

[30] Vö. Kovács József tanulmányát e kötetben. Az előszavakban, illetve a Sphinx-függelékben azon versek bátorsággal neki tulajdoníthatók, ahol nem teszi ki megszokott pontosságával az auctor nevét.

[31] E helyen is megköszönöm Stoll Béla szívességét, aki betekintést engedett az általa fölfedezett költeménybe. Janus Dousa magyarországi népszerűségéről ld. Klaniczay Tibor: *A németalföldi humanizmus és a magyarországi reneszánsz költészet*, = A múlt nagy korszakai. Bp. 1973. 224

[32] Caspar Dornavius: *Amphitheatrum sapientiae Socraticae*... Hanoviae, 1619. (A sárospataki Nagykönyvtárban E 13. jelzeten található) A furcsa „humoros" antológia, amely tárgykörök szerint rendezi anyagát — s e tárgykörök között megtalálható a bolhacsípés ugyanúgy, mint a szellentés — teljes terjedelmében fölvette Morus Tamás Utópiáját is, melyet ezek szerint Szenci Molnár nagy valószínűséggel olvasott.

[33] Thienemann Tivadar: *Szenci Molnár Albert német fordításai*. ItK 1919. 91. Lessing idézett művének címe: *Von der Art und Weise der Fortpflanzung und Ausbreitung der christlichen Religion*. — Balásfi Tamásnak a Scultetus-fordítás ellen intézett korabeli katolikus vitairatát eddig még nem dolgozták fel.